

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः॥

ॐ भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भुद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गस्तुष्टुवा॒ संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न
इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नुस्ताक्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भुद्रं पंश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गस्तुष्टुवा॒ संस्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न
इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नुस्ताक्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपमापामुपः सर्वाः।
अुस्मादुस्मादितोऽमुतः॥१॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सुह संश्वस्कुरद्धिया। वायवश्वा
रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय
मे सुता। महानाम्नीर्महामानाः। महुसो महसः स्वः। देवी
पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता॥२॥

अपश्च्युष्णिमुपा रक्षः। अपश्च्युष्णिमुपा रघम्। अपश्चामप
चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताङ्श्च। भुवनं

देवसूवरीः। आदित्यानदिंति देवीम्। योनिंनोर्ध्वमुदीषंत। शिवा नः
शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप् ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा
ते व्यौम सुन्दरिः॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्द्विवना-
दधि। तस्याः पाकविशेषण। स्मृतं कालविशेषणम्। नदीव
प्रभवात्काचित्। अक्षय्याऽस्यन्दते यथा॥४॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सोरुः सर्ती न निवर्तते। एवं
नानासमुत्थानाः। कालाः संवध्सुरङ् श्रिताः। अणुशश्च महशश्च।
सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सर्वैः समाविष्टः। ऊरुः सन्त्र निवर्तते।
अधिसंवध्सरं विद्यात्। तदेव लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्विश्च। समारूढः प्रदश्यते। संवध्सरः प्रत्यक्षेण।
नाधिसंत्वः प्रदश्यते। पटरौ विक्ळिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्।
यत्रैतदुपदश्यते। सुहस्रं तत्र नीयते। एकं हि शिरो नाना मुखे।
कृथ्यं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवध्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं ते
अन्यद्यज्ञतं ते अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि

माया अर्वसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र
भुवनम्। न पूषा। न पश्चावः। नाऽऽदित्यः संवथ्सर एव प्रत्यक्षेण
प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवथ्सरस्य प्रियतमः रूपम्। योऽस्य
महानर्थं उत्पथस्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं
दद्यात्॥७॥

[२]

साक्षानाऽ सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा
इति। तेषांमिष्टानि विहितानि धामुशः। स्थात्रे रैजन्ते विकृतानि
रूपुशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहांको
अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविदः सखायम्। न तस्य वाच्यपि
भागो अस्ति। यदीऽ शृणोत्युलकः शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। कृतुरकृतुना नुद्यमानः।
विननादाभिधावः। पष्ठिश्च त्रिशंका वल्लाः। शुक्लकृष्णौ च
षाष्ठिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो वसुभिः सुह। संवथ्सरस्य
सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूङ्शं परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदश्यते।
एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः।
कृतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासा रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽवर्तते संह।
निजहन् पृथिवीं सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिरक्ष्येन सः। विश्वरूपाणि वासाऽसि।

आदित्यानां निबोधता संवथ्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददता॑
सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्वाऽपीत इव दृश्यते।
शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव।
शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रंशयन्ते। संवथ्सरात्ता
भ्रंशयन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति। संवथ्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वरुषाभ्यं
इत्युर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसंन्ने कुनीनिके। आङ्ग चाद्रंण
नास्ति। क्रृभूणां तन्निबोधता। कुनुकाभानि वासांसि। अहतानि
निबोधता। अन्नमश्रीत मृजमीता। अहं वौ जीवनप्रदः। एता वाचः
प्रयुज्यन्ते। शुरद्यंत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्रन्त इव। वातवन्तो मरुद्रॄणाः। अमुतो
जेतुमिषुमुखमिव। सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव।
विशिखासः कपुर्दिनः। अकुद्धस्य योथस्यमानुस्य। कुद्धस्यैव
लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्। अक्षणयोः क्षिपुणोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः।
वैद्युतो यान्ति शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षता। इह
जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति। इहेहंवः स्वतुपसः। मरुतः
सूर्यत्वचः। शर्म सुप्रथा आवृणे॥१४॥

[४]

अतिंताम्राणि वासा॒ःसि। अष्टिवंज्ञिशतग्नि॑ च। विश्वे देवा॑
विप्रंहरन्ति। अग्निजिह्वा॑ असश्वता॑ नैव देवो॑ न मर्त्यः। न राजा॑
वरुणो॑ विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो॑ न पंवमानः। मातृकंचन॑ विद्यते।
दिव्यस्यैका॑ धनुरार्णिः। पृथिव्यामपरा॑ श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो॑ वम्पिरूपेण। धनुज्यामछिनस्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु॑ चक्षते। एतदेव शंयोर्बाहृस्पत्यस्य।
एतद्वद्रस्य॑ धनुः। रुद्रस्य॑ त्वेव॑ धनुरार्णिः। शिर॑ उत्पिषेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण॑ यज्ञेन॑ यजते। रुद्रस्य॑ स
शिर॑ः प्रतिदधाति। नैन॑ रुद्र आरुको॑ भवति। य एवं॑ वेदां॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरक्षात्। शिशिरः॑ प्रदृश्यते। नैव रूपं॑ न॑
वासा॒ःसि। न चक्षुः॑ प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं॑ तु न हिङ्मातः।
सृतस्तद्वलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण॑ शारशीर्णिः। सूर्यस्योदयुनं॑
प्रति। त्वं करोषि॑ न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि॑ निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका॑ मै॑ न्यञ्जलिका। अमी॑ वाचमुपासतामिति। तस्मै॑
सर्वं॑ ऋतवो॑ नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्पुरोधाम्। ब्राह्मण॑ आप्नोति।
य एवं॑ वेदा। स खलु॑ संवध्सर एतैः॑ सेनानीभिः॑ सुह। इन्द्राय
सर्वान्कामानभिवृहति। स द्रृफ्सः। तस्यैषा॑ भवति॥१८॥

अवंद्रृफ्सो॑ अशुमती॑मतिष्ठत्। इयानः॑ कृष्णो॑ दशभिः॑ सुहैः।
आवृत्तमिन्द्रः॑ शच्या॑ धमन्तम्। उपस्तुहि॑ तं॑ नृमणामथंद्रामिति।

एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सुह। असुरान् परिवृश्ति। पृथिव्ये शुमंती।
 तामन्ववस्थितः संवध्मरो दिवं च। नैवं विदुषाऽचार्यान्तेवासिनौ।
 अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्। यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गलोकात्।
 इत्यृतुमण्डलानि। सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं
 सनिर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान् विभासः।
 ते अस्मै सर्वे दिवमांतपुन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति।
 कश्यंपोऽष्टमः। स महामेरु न जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं
 कश्यप रोचुनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कुलं चित्रभानु। यस्मिन्न्यूर्या
 अर्पिताः सुप्त साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाञ्चो-
 तिर्लभन्ते। तान्ध्योमः कश्यपादधिर्निर्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्।
 प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि। सप्त शीर्घण्याः प्राणाः। सूर्या
 इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्ध्यसप्त सूर्यानुति। पश्चकर्णो
 वाथ्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदायिते।
 न हि शेकुमिव महामेरु गुन्तुम्। अपश्यमहमेथ्सूर्यमण्डलं
 परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त मंहामेरुम्। एकं
 चाज्जहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपुन्ति। तस्मादिह

तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषांमेषा भवति। सुस सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानुन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषांमेषा भवति। सुस दिशो नानांसूर्याः॥२३॥

सुस होतारं क्रृत्विजः। देवा आदित्यां ये सुस। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायाः। दिग्भ्राज क्रृतून् करोति। एत्यैवावृत्ता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्यावं इन्द्रं ते शतशतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्रशुभूमीः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वाद्वत्तूनां नानांसूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिंता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टांत ऊर्ध्वम्। तेषांमेषा भवति। चित्रं देवानामुदेगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्राद्यावांपृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्वेति॥२५॥

[७]

केदमप्रं निविशते। क्वायं संवध्सरो मिथः। क्वाहः क्वेयं दैव रात्री। क्व मासा क्रृतवः श्रिताः। अर्धमासां मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अपसु निविशन्ते। आपः सूर्यं सुमाहिताः॥२६॥

अब्राण्युपः प्रपद्यन्ते। विद्युथसूर्यं सुमाहिता। अनवर्णं इमे भूमी।

इयं चाऽसौ च रोदसी। किञ्चिद्विद्वान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना॑ विधृते भूमी। इति वंशस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूयुवसिनी॒ मनुषे दशस्यै॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी॒ विष्णवेते। दाधर्थ॑ पृथिवीमभितो॑ मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बलमाहः। का॒ दीस्ति॑ किं परायणम्। एको॑ यद्वारयद्वेवः। रेजती॑ रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहः। अक्षरादीस्तिरुच्यते। त्रिपदाद्वारयद्वेवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो॑ वायवश्वैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवम॑ मध्यमश्वतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि॑ सम्प्रति। अमुमाहः परं मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावमो॑ मृत्युः। चन्द्रमश्वतुरुच्यते॥२९॥

अनभोगः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति॑ सर्वदा। आभोगस्त्वेव॑ संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो॑ मध्यममायन्ति। चतुर्मणि॑ च॒ सम्प्रति। पृच्छामि त्वा॑ पापकृतः। यत्र यातयुते यमः। त्वं नस्तद्व्यन् प्रबृहि। यदि॑ वैथाऽसुतो॑ गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः॑ सूर्याः। पापान्निर्वन्ति॑ सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते॑ वासुवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य॑ कर्मणः। अपाण्युपादकेशासः। तत्र॑ तैऽयोनिजा जनाः। मृत्वा॑

पुनर्मृत्युमापद्युन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासुवैः। अपैतं मृत्युं
जंयति। य एवं वेदा। स खल्वैवं विद्वाह्यमः। दीर्घश्रुत्तमो भवति।
कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धागमनः। तस्यैषा भवति।
आयस्मिन्द्युस वासुवाः। रोहन्ति पूर्व्या रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति।
कश्यपः पश्यको भवति। यथसर्वं परिपश्यत्तैति सौक्ष्म्यात्।
अथग्रेरषपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथा राये
अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहराणमेनः।
भूयिषां ते नम उक्तं विधेमेति॥३३॥

[८]
अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा औजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पुङ्किराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ
वसवः, क्षिता इति। यथर्वेवाग्नेरचिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च
पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य।
प्रभ्राजमानाव्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अंतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादशा। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेदा। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हुन्ति॥३५॥

य एवं वेदा अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्गारिर्बम्भारिः।
हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्मूर्यवर्चाः।
कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च महादेवाः। रश्मयश्च
देवां गरगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेदा गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षंती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभूवुर्णी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्त्रिति। वाचो विशेषणम्। अथ
निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतुपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्वेत्येतो। ये चेमेऽ-
शिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति।
एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः। अमूलोकान-
भिवर्षन्ति। तेषामेषां भवति। सुमानमेतदुद्दकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्रंय
इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासते। महर्षिमस्य
गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते। छन्दोभिश्वतुरुत्तरैः।
राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मण वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छु
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैर्वीं स्वस्तिरस्तु
नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु
द्विपदैः। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा (३) इति

निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सुहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सुहस्रवृत्। अश्विना॑
भुज्यूनासुत्या। विश्वस्यं जगतस्पती। जाया भूमिः पतिवर्योम्।
मिथुनंता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः। सुरमा इति ऋषुपुमम्।
शुक्रं वामन्यद्यज्ञतं वामन्यत्। विषुरूपे अहंनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवंथः स्वधावन्तौ। भद्रा वा॑ पूषणाविह
रातिरस्तु। वासा॑त्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावा॑भूमी चरथः
सु॒ सखायौ। तावश्विना॑ रासभा॑श्वा॑ हवं मे। शुभस्पती॑
आगतं॑ सूर्यया॑ सुह। त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रथिं
न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुर्नैभिरात्मन्वतीभिः।
अन्तरिक्षप्रुद्धिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासंत्या भुज्युमूहथुः पतुङ्गैः।
समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्यं पारे। त्रिभीरथैः शतपद्विः षडश्वैः। सवितारं
वितन्वन्तम्। अनुबन्धाति शाम्बरः। आपपूरषम्बरश्वैव। सविता॑-
रेपसोऽभवत्। त्यं सुतृसं विदित्वैव। बुहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वंकियान्तम्। आयसूयान्ध्सोमतृफसुषु। स
सङ्गामस्तमौद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिंपाति तत्। स तद्वोभिः
स्तवाँ॒त्येत्यन्ये। रुक्षसांनन्विताश्वं ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः।

ए॒कमेतौ स्थौं अश्विना। ते ए॒ते द्युः पृथि॒व्योः। अह॑रहृग्भ॑
दधाथे॥४४॥

तयो॑रेतौ वथ्मा॑वहोरात्रे। पृथि॒व्या अहः। दि॒वो रात्रिः। ता॒
अविंसृष्टौ। दम्पती ए॒व भंवतः। तयो॑रेतौ वथ्मौ। अ॒ग्निश्चाऽऽ-
दि॒त्यश्च। रात्रेर्वथ्मः। श्वेत आ॑दि॒त्यः। अहोऽग्निः॥४५॥

ता॒म्रो अ॒रुणः। ता॒ अविंसृष्टौ। दम्पती ए॒व भंवतः। तयो॑रेतौ
वथ्मौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अ॒ग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आ॑दि॒त्यस्यां। ता॒
अविंसृष्टौ। दम्पती ए॒व भंवतः। तयो॑रेतौ वथ्मौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव
प्रतिपद्येते। सेयः रात्री गुर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या वा
ए॒तदुल्बणम्। यद्रात्रौ रुशमयः। यथा गोर्गुर्भिण्या उल्बणम्।
ए॒कमेतस्या उल्बणम्। प्रजायिष्णुः प्रजया च पशुभिंश्च भवति।
य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आ॑दि॒त्यः पुण्यस्य वथ्मः।
अथ पर्वित्राङ्गुरसः॥४७॥

[१०]

पृवित्रवन्तः परिवाजमासते। पि॒तैषां प्रत्नो अ॒भिरक्षति व्रतम्।
मुहः संमुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धुणेष्वारभम्। पृवित्रं ते
वितंतं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः। अतंसतनूर्न तदामो
अश्वते। शृतासु इद्वहन्तस्तथसमाशत। ब्रह्मा देवानांम्। असंतः सुद्ये
ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सुसात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्युश्च। नक्षत्रैः शङ्कुतो-
ज्वसन्। अथ सवितुः श्यावाश्चस्याऽवर्तिकामस्य। अमीय ऋक्षा-
निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्च कुहृचिद्विवेयुः। अदंब्यानि वरुणस्य
व्रतानि। विचाकशंचन्द्रमा नक्षत्रमेति। तथस्वितुवरैण्यम्। भर्गो
देवस्य धीमहि॥४९॥

यियो यो नः प्रचोदयात्। तथस्वितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य
भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भर्गस्य धीमहि। अपांगूहत
सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं तान्यभवन्दृशो
अस्थ्युस्था सम्बविष्यामः। नाम् नामैव नाम मै॥५०॥

नपुः संकं पुमाँस्त्र्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः। यजे-
ज्यक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्यंयक्षता। पश्वो मम भूतानि।
अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सुतीः। ता उमे पुः स आहुः।
पश्यदक्षुण्वान्नविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानाथस्वितुः पितासंत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
तमनङ्गुलिरावयत्। अग्रीवः प्रत्यंमुश्वत्। तमजिह्वा असश्वत्।
ऊर्ध्वमूलमवाक्षाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु जनः।
श्रद्धाध्यात्। मृत्युर्मा मारुयादितिः। हसितः रुदितं गीतम्॥५२॥

बीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्नेह-
विद्धि तत्। अतृष्णुस्तृष्णध्यायत्। अस्माङ्गाता मे मिथू चरन्नं।

पुत्रो निरकृत्यां वैदेहः। अचेता॑ यश्च चेतनः। सु॒ तं मणिमविन्दत्।
सोऽनज्ञलिग्रावयत्। सोऽग्रीवः प्रत्यमुश्वत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्वत्। नैतमृषि॑ विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि॑
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तथम्भवस्य ब्र॑तम्। आतमंग्रे॑
रथं तिष्ठ। एकांश्मेकयोर्जनम्। एकचक्रमेकधुरम्। वातग्रांजिग्रंति॑
विभो। न रिष्यति॑ न व्युथते॥५४॥

नास्याक्षो यातु॑ सञ्ज्ञति। यच्छेता॑न् रोहिताङ्श्वाग्नेः। रथे युक्ता॑-
जघितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विश्वशत्या॑
च। तिसृभिश्च वहसे त्रिशता॑ च। नियुद्धिर्वायविह ता॑ विमुश्व॥५५॥

आतनुष्वु॑ प्रतनुष्वा। उद्धमाऽऽधमु॑ सन्ध्यम्। आदित्ये॑
चन्द्रवर्णनाम्। गर्भमाधैहि॑ यः पुमान्। इतः॑ सित्कृ॑ सूर्यगतम्।
चन्द्रमसु॑ रस॑ कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य एको रुद्रु॑ उच्यते।
असुङ्घाताः॑ संहस्राणि। स्मृयते॑ न च॑ दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र॑ हरिभिः। याहि॑ मयूररोमभिः।
मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न॑ पाशिनः। दृधन्वेव॑ ता॑ इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र॑
हरिभिः। यामि॑ मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न॑ पाशिनः।
निधन्वेव॑ ता॑ (२) इमि। अणुभिश्च महद्धिश्व॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि॑
संहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः॑ श्वेतसिकद्रुकः। संवथस्तुरो

विंषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तुवा। सुब्रह्मण्योऽ् सुब्रह्मण्योऽ्
सुंब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽगच्छ हरिव आगच्छ मैधातिथेः। मेष
वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जारा कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागंताः। वसेवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्रयः।
अग्निश्च जातवेदाश्वेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णस्तथाऽ-
सिताः। दण्डहस्ताः खादुगदतः। इतो रुद्राः परञ्जन्ताः॥५९॥

उक्तङ्ग स्थानं प्रमाणं च पुर इता। बृहस्पतिश्च सविता
च। विश्वरूपैरिहाऽगंताम्। रथेनोदकुवर्त्मना। अफ्सुषां इति
तद्वयोः। उक्तो वेषो वासाऽसि च। कालावयवानामितः प्रतीच्या।
वासात्यां इत्यश्चिनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो
रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं विद्युदिति।
ब्रह्मण उदरण्मसि। ब्रह्मण उदीरण्मसि। ब्रह्मण आस्तरण्मसि।
ब्रह्मण उपस्तरण्मसि॥६०॥

[१२]

[अपंक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमुष्टपुत्राम्। अष्टपंलीमिमां महीम्। अहं वेद
न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽहरत्। अष्टयोन्युष्टपुत्रम्।
अष्टपंदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽह-
रत्। अष्टयोनीमुष्टपुत्राम्। अष्टपंलीममूँ दिवम्॥६१॥

अहं वेद् न मै मृत्युः। न चामृत्युर्घाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीमू
षु। अदिति॒द्यौरदिति॒रन्तरि॒क्षम्। अदिति॒र्माता स पिता स पुत्रः।
विश्वे॑ देवा अदिति॑ः पञ्चजना॑ः। अदिति॒र्जाति॒मदिति॒र्जनि॒त्वम्।
अष्टौ॑ पुत्रासो॑ अदितेः। ये जातास्तुन्वः परि॑ देवां॑ (२)
उप॒प्रैथसृसमिः॥६२॥

पुरा॑ मार्ताण्डमास्यत्। सृसमिः॑ पुत्रैरदितिः। उप॒प्रैत्पूर्व्य॑ युगम्॑।
प्रजायै॑ मृत्यवे॑ तत्। पुरा॑ मार्ताण्डमाभर॑दिति॑। ताननुक्रमिष्यामः।
मित्रश्व॑ वरुणश्वा॑। धाता॑ चार्यमा॑ च। अशश्व॑ भगव्यश्वा॑। इन्द्रश्व॑
विवस्वा॑श्वेत्येतो। हिरण्यगर्भो॑ हु॑सः॑ शुचिष्पत्। ब्रह्मजज्ञानं॑
तदित्पुदमिति॑। गर्भः॑ प्राजापृत्यः। अथ॑ पुरुषः॑ सृस पुरुषः॥६३॥
[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ॑ तुपन्नुदेति॑। स॑ सर्वेषां॑ भूतानाँ॑ प्राणानादायोदेति॑। मा॑
मै॑ प्रजाया॑ मा॑ पशूनाम्। मा॑ मम॑ प्राणानादायोदेति॑। अ॒सौ॑ योऽस्तु॑
मेति॑। स॑ सर्वेषां॑ भूतानाँ॑ प्राणानादायास्तु॑मेति॑। मा॑ मै॑ प्रजाया॑
मा॑ पशूनाम्। मा॑ मम॑ प्राणानादायास्तु॑ गा॑ः। अ॒सौ॑ य अ॒पूर्यति॑।
स॑ सर्वेषां॑ भूतानाँ॑ प्राणैरापूर्यति॑॥६४॥

मा॑ मै॑ प्रजाया॑ मा॑ पशूनाम्। मा॑ मम॑ प्राणैरापूरिष्ठाः। अ॒सौ॑
योऽपृक्षीयति॑। स॑ सर्वेषां॑ भूतानाँ॑ प्राणैरपृक्षीयति॑। मा॑ मै॑ प्रजाया॑ मा॑

पंशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अभूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानाँ
प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथसंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पंशूनाम्। मा
मम प्राणैरप्रसृपत् मोथसृपत॥६५॥

इमे मासा॒श्वार्धमा॒साश्वा॑। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पन्ति
चोथसंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम
प्राणैरप्रसृपत् मोथसृपत। इम क्रृतवः। सर्वेषां भूतानाँ
प्राणैरप्रसर्पन्ति चोथसंर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पंशूनाम्। मा
मम प्राणैरप्रसृपत् मोथसृपत। अयः संवध्सुरः। सर्वेषां भूतानाँ
प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च॥६६॥

मा मै प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप मोथसृप।
इदमहः। सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च। मा मै
प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप मोथसृप। इयः रात्रिः।
सर्वेषां भूतानाँ प्राणैरप्रसर्पति चोथसंर्पति च। मा मै प्रजाया मा
पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप मोथसृप। ॐ भूर्भुवः स्वः। एतद्वो
मिथुनं मा नो मिथुनः रीढ्म॥६७॥

[१४]

अथाऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानाः स्थाने
स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानाः स्थाने स्वतेजसा भानि।
आदित्यानामादित्यानाः स्थाने स्वतेजसा भानि। सताः

सत्यानाम्। आदित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वतां-
मभिघ्रताम्। वातवंतां मुरुताम्। आदित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां
देवानाम्। आदित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। संवथ्सरस्य
सुवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः।
रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा
नो मिथुनं रीढ्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकुस्य। प्रभ्राजमानानाऽ
रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने
स्वतेजसा भानि। वासुकिवेद्युतानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा
भानि। रजतानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणाऽ
रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने
स्वतेजसा भानि। कपिलानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि।
अतिलोहितानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानाऽ

रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ओँ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्किराघस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ओँ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा

नो मिथुनं रीढ्वम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पा नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पा नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
 उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
 यस्मिन्थस्स वासवा इन्द्रियाणि शतक्रत्वित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः
 पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्।
 विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो
 रुपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः
 सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरुन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु।
 नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्यैव। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा
 हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामुपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च
 सूर्यश्च। सुह सञ्चस्करद्धिया। वायव्यशां रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो
 अद्रुहः। देवीर्भुवनसूकरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता। महानाम्नीर्महामानाः।
 महसो महसुः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता अपाश्र्युष्णिमपा
रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपा रघम्। अपाग्रामपचावर्तिम्। अपदेवीरितो
हित। वज्रं देवीरजीताङ्श्च। भुवनं देवसूरीः। आदित्यानदितिं
देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाऽसंस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न
इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। केतवो अरुणासश्च।
ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाऽ शतधां हि। सुमाहितासो
सहस्रधायसम्। शिवा नः शान्तमा भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सुन्दरिः॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा
वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य एवं वेद।
योऽपामायतन्तं वेद। आयतनवान् भवति। अग्निर्वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो वायोरायतनं वेद।
आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। असौ वै तपत्रपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। योऽमुष्य तपत आयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वा अमुष्य तपत आयतंनम्॥८०॥

आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। चन्द्रमा वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यश्चन्द्रमस आयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै चन्द्रमस आयतंनम्। आयतंनवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। नक्षत्राणि वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यो नक्षत्राणामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै नक्षत्राणामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद॥८२॥

योऽपामायतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। पर्जन्यो वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यः पर्जन्यस्याऽऽयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै पर्जन्यस्याऽऽयतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतंनं वेद॥८३॥

आयतंनवान् भवति। संवथ्सुरो वा अपामायतंनम्। आयतंनवान् भवति। यः संवथ्सुरस्याऽऽयतंनं वेद। आयतंनवान् भवति। आपो वै संवथ्सुरस्याऽऽयतंनम्। आयतंनवान् भवति। य एवं वेद। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां
रसमुदयसन्। सूर्यं शुक्रं सुमाभृतम्। अपां रसस्य यो
रसः। तं वौ गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः।
तेऽमुष्मिन्नादित्ये सुमाभृताः। जानुदधीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां
पूरयित्वा गुल्फदग्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे।
अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽ-
यमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेऽ-
प्यनाहिताग्निरेताः। तमभितं एता अबीष्टकां उपदधाति। अग्निहोत्रे
दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथौ आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः
शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवध्सरं
प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं
प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुर्होत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँलोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं

चिन्वान् इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतंश्चाऽव्यतीपाती। तमिति।
योऽग्रेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्रेर्मिथूयाः।
मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमांसन्धसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समंभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समंवर्तत। इदङ सृजेयमिति।
तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वंदति। तत्कर्मणा
करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे समंवर्तुताधिं। मनसो रेतः
प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसंति निरविन्दन। हृदि प्रतीष्या कुवयो मनीषेति।
उपैनन्तदुपेनमति। यत्कामो भवति। य एवं वेद। स तपौऽतप्यत।
स तपस्तस्वा। शरीरमधूनुत। तस्य यन्माऽसमासीत्। ततोऽरुणाः
केतवो वातरशना ऋषय उदतिष्ठन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो
रसाः। सौऽपाम्। अन्तरः कूर्म भूतङ सर्पन्तम्। तमंब्रवीत्। मम
वैत्वङ्गाऽसा। समभूत्॥९२॥

नेत्यंब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासुमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।
स सुहस्त्रशीर्षा पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्त्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्।
तमंब्रवीत्। त्वं वै पूर्वङ समभूः। त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स

इत् आदायाऽप्यः॥१३॥

अञ्जलिना॑ पुरस्तादुपादंधात्। एवा ह्येति॑। तत् आदित्य
उद्दतिष्ठत्। सा प्राची॑ दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत् उपादंधात्।
एवा ह्यग्रे॑ इति॑। ततो वा अग्निरुद्दतिष्ठत्। सा दक्षिणा॑ दिक्।
अथारुणः केतुः पश्चादुपादंधात्। एवा हि वायो॑ इति॑॥१४॥

ततो वायुरुद्दतिष्ठत्। सा प्रतीची॑ दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत
उपादंधात्। एवा हीन्द्रेति॑। ततो वा इन्द्रु॑ उद्दतिष्ठत्। सोदीची॑
दिक्। अथारुणः केतुर्मध्ये॑ उपादंधात्। एवा हि पूषुन्निति॑। ततो॑ वै
पूषोद्दतिष्ठत्। सेयं॑ दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादंधात्। एवा हि देवा॑ इति॑। ततो॑
देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोद्दतिष्ठन्। सोर्घा॑ दिक्। या॑
विप्रुषो॑ विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा॑ रक्षा॑सि॒ पिशाचाश्चोद्दतिष्ठन्।
तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुद्धो॑ हि ते समंभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो॑ हृ॒ यद्वृहतीर्गर्भमायन्न॑। दक्षं॑ दधाना॑ जुनयन्ती॑
स्वयम्भुम्। तत् इमेध्यसृज्यन्त् सर्गाः॑। अद्यो॑ वा इदः॑
समंभूत्। तस्मादिदः॑ सर्वं॑ ब्रह्मं॑ स्वयम्भिवति॑। तस्मादिदः॑ सर्वः॑
शिथिंलमिवाऽध्रुवंमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्। आत्मनाऽत्मानं॑
विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय॑ लोकान् विधाय॑ भूतानि॑। विधाय॑ सर्वाः॑ प्रदिशो॑ दिशश्च।

प्रजापतिः प्रथम् जा कृतस्यै। आत्मनाऽऽत्मानं मुभि संविवेशेति।
सर्वम् वेदमात्स्वा। सर्वम् वरुच्यै। तदेवानुप्रविशति। य एवं वेदं॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि। मेघो
विद्युत्। स्तनयिरुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्षा गृह्णाति।
ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखुत एव
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मांमुखुतो ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कृप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै
तेजस्विनीरापः। तेजे एवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्मादक्षिणोऽ-
र्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता
वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्भूतीरिव
आकूजंतीरिव धावन्तीः। ओजे एवास्यैत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। पल्ल्वल्या
गृह्णाति। ता उपरिष्टादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्ल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति।
दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अञ्ज्यो वा अन्नं जायते। यदेवाञ्यो-
ऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना
ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठां शतधां हि। समाहितासो सहस्रधार्यसमितिं। शतशश्चैव
सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमुग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०३॥

[२४]

जानुद्घीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपां सर्वत्वाय।
पुष्करपर्णं रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्।
सत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वौऽस्ति। यावदेतत्।
यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्ये। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेघमवरुन्ये। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मा-
दितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्धिया इति।
वायुश्चां रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छुद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्तः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पश्च-
चितयु उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं
पृणया द्वितीयामुपदधाति। पश्च पदा वै विराट। तस्या वा इयं
पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोरंजाः पादः।
विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमुग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्ये चातुर्मास्येषु। अथो आहुः।

सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथं ह स्माहारुणः स्वायुभुवः। सावित्रः
सर्वोऽग्निरित्यनुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा पुतेषां वीर्याणि। कमग्निं
चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुण-
केतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्स्फालयेत्।
हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः। सोत्तरवेदिषु क्रुषु चिन्वीत।
उत्तरवेद्याङ्ग ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानु वा एतत् पशुनाम्।
यदापेः। पशुनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं
वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति।
य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै
करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरङ्गश्चिन्वीत। वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वा-

अस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्। वर्धति
न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठौवेत्। न विवस्नः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः।
एतस्याग्नेरनंतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठेत्।
एतस्याग्नेरनंभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्। नोदुकस्याघातुकान्येन-
मोदुकानि भवन्ति। अघातुक् आपः। य एतमुग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेदं॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च
नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सुह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः
सग्णो मरुद्धिः। अस्माकं भूत्वविता तुनूनाम्। आप्लुवस्व प्रप्लुवस्व।
आण्डीभवज मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुश्वस्व स्वां
पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठत् मा स्वसा।
अग्निमिच्छुच्चं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण सुयुजोषसः।
युवा सुवासाः। अष्टाचंक्रानवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याऽ हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽवृतां पुरीम्।

तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्ति प्रजां ददुः। विभ्राजमानाऽ
हरिणीम्। यशसा सम्पूरीवृताम्। पुरः हिरण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

विवेशोऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह
चामुत्रं चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभ्यान्। यत्कुमारी मन्द्रयते।
यद्योषिद्यत्पतित्रता०। अरिष्टं यत्किं च क्रियते०। अग्निस्तदनुवेधति।
अशृतांसः शृतासुश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमश्चिं च ये
विदुः। सिकंता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्माल्लोका-
दमुष्माच्च। कृषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेत् वीत् वि च सर्पतातः।
येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहौभिरद्विरक्तुभिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये च
कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता
आण्डपीताः। अङ्गरेषु च ये हुताः। उभयान् पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं
यमराजगान्। शतमिन्नु शुरदः॥११९॥

अदो यद्वह्म विलब्म। पितृणां च यमस्य च।
वरुणस्याश्विनोरुग्रेः। मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवेण
मे अस्तु। स ह्येवास्मिं सुनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो
धनम्। पुत्रानापौ देवीरिहाऽहित॥१२०॥

विशीर्णीर्णी गृध्रेशीर्णी च। अपेतो निरकृतिः हंथः। परिबाधङ्
श्वेतकुक्षम्। निजद्वंशं शब्दलोदरम्। सु तान् वाच्यायया सुह। अग्ने
नाशय सुन्दराः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन
किंशुकावता। अग्ने नाशय सुन्दराः॥१२१॥

[२८]

पूर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषैः। स नौ युवसंमिच्छतु।
इदं वचः पूर्जन्याय स्वराजैः। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातै
विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे। सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो
गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पूर्जन्यः पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्रह्मण्मैतु
मा। पुनर्द्रविणमैतु मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्।
यदोषधीरप्यसरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे। दीर्घायुत्वाय वर्चसे।
यन्मेऽरेतः प्रसिंच्यते। यन्म् आजायते पुनः। तेन माममृतं कुरु।
तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अन्धस्तिरोऽधाऽजायत। तवै वैश्रवणः संदा। तिरोऽधेहि
सपलान्नः। ये अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रैः मायां वैश्रवणः।
रथः सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रः सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि
नो बुलिम्। यस्मै भूतानि बुलिमावहन्ति। धनं गावो हस्ति

हि॒रंण्य॑म॒श्वान्॥१२४॥

असाम् सुम॒तौ यज्ञियंस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्।
सुदूरश्ने चं क्रौञ्चे चं मैनागे चं मृहागिरौ। शूतद्वाट्टारंगमन्ता।
सङ्हार्यं नगंरं तवं। इति मन्त्राः। कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलि॑
हरेत्। हि॒रंण्य॑नभयै वितुदयै कौबेरायां बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नंम इति। अथ बलि॑ हृत्वोपतिष्ठेत। क्षत्रं
क्षत्रं वैश्रवणः। ब्राह्मणां वयुः स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हि॑सीः।
अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति। अथ तमग्निमादधीता। यस्मिन्नेतत्कर्म
प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा॒ भूः। तिरोऽधा॒ भुवः॥१२६॥

तिरोऽधा॒ स्वः। तिरोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः। सर्वेषां
लोकानामाधिपत्यै सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीता। यस्मिन्नेतत्कर्म
प्रयुज्ञीत। तिरोऽधा॒ भूः स्वाहा॑॥। तिरोऽधा॒ भुवः॒ स्वाहा॑॥। तिरोऽधा॒
स्वः॒ स्वाहा॑॥। तिरोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः॒ स्वाहा॑॥। यस्मिन्नस्य काले
सर्वा आहुतीरहुतां भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुज्ञीत। परं
सुसज्जनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः॒ सिद्ध्यन्ते।
य एवं वेदा। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था नं सिद्ध्यन्ते। यस्ते
विघातुंको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मा॑ इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मै॒र्थान्मा विवधीत्। मयि॑

स्वाहा॑॥ रा॒जा॒धि॒रा॒जाय॑ प्रसह्यसा॒हिने॑॥ नमो॑ वयं॑ वै॒श्रवणा॒य॑ कुर्महे॑। स मे॑ का॒मा॒न्का॒मका॒माय॑ मह्यम्॑॥ का॒मेश्वरो॑ वै॒श्रवणो॑ ददातु॑। कुबेरा॒य॑ वै॒श्रवणा॒य॑ मुहा॒रा॒जाय॑ नमः॑॥ केतवो॑ अरुणासश्च। ऋषयो॑ वातरशनाः॑॥ प्रति॒ष्ठा॑ शतधा॑ हि॑॥ सु॒माहितासो॑ सहस्र॒धाय॑सम्॑॥ शि॒वा॑ नुः॑ शन्तमा॑ भवन्तु॑॥ दिव्या॑ आप॑ ओषधयः॑॥ सु॒मृडी॒का॑ सरस्वति॑॥ मा॑ ते॑ व्यो॒म सु॒न्दर्शि॑॥ १२९॥

[३१]

संवथ्सरमेतद्वतुं॑ चरेत्। द्वौ॑ वा॑ मासौ॑॥ नियमः॑ संमासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः॑॥ त्रिष्वणमुदकौपस्पर्शी॑॥ चतुर्थकालपानभक्तः॑ स्यात्। अहरहर्वा॑ भैक्षमश्रीयात्। औदुम्बरीभिः॑ समिद्विग्रन्ति॑ परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनानुवाकेन। उद्घृतपरिपूताभिरङ्ग्निः॑ कार्य॑ कुर्वीत॥ १३०॥

अंसश्चयवान्। अग्रये॑ वायवे॑ सूर्याय। ब्रह्मणे॑ प्रजापृतये॑। चन्द्रमसे॑ नक्षत्रेभ्यः॑॥ ऋतुभ्यः॑ संवथ्सराय। वरुणायारुणायेति॑ व्रतहोमाः॑॥ प्रवर्ग्यवदादेशः॑॥ अरुणाः॑ काण्डऋषयः॑॥ अरण्येऽधीयीरन्। भद्रं॑ कर्णेभिरिति॑ द्वे॑ जपित्वा॥ १३१॥

महानाम्नीभिरुदकः॑ सङ्ख्यै॒र्ष्यै॑॥ तमाचार्यो॑ दद्यात्। शिवा॑ नः॑ शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति॑ भूमिम्। एवमपवर्गे॑। धेनुर्दक्षिणा॑॥ कङ्सं॑ वासश्च क्षौमम्। अन्यद्वा॑ शुक्लम्। यथाशक्ति॑ वा। एवङ्स्वाध्यायं॑धर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी॑ पुण्यो॑ भवति॑॥

तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भुद्रं कर्णेभिः शृणुयाम् देवाः। भुद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
 स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा॒ स्तुनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न
 इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नुस्ताक्ष्यो
 अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥
 ॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

हरिः ॐ॥

इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयारण्यके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥

generated on December 14, 2025

Downloaded from

<http://stotrasamhita.github.io> | StotraSamhita | Credits